

MEDIATSIYA INSTITUTI: HUQUQIY TIZIMDAGI YANGI BOSQICH

Iskandarov Bekzodjon Maxmudovich

Samarqand viloyati fuqarolik ishlari bo'yicha Ishtixon tumanlararo sudining sudyasi.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19384218>

Annotatsiya. Mazkur maqolada mediatsiya institutining huquqiy tizimdagi o'rni va ahamiyati umumiy tarzda yoritilgan. Unda mediatsiyaning mohiyati, asosiy tamoyillari hamda nizolarni muqobil hal etish usuli sifatidagi afzalliklari ko'rib chiqilgan. Shuningdek, mediatsiyaning an'anaviy sud jarayonidan farqli jihatlari, xorijiy tajriba hamda O'zbekistonda uning rivojlanish holati haqida umumiy ma'lumot berilgan. Maqolada mediatsiya institutini yanada rivojlantirish zarurati asoslab berilib, uning huquqiy tizim samaradorligini oshirishdagi o'rni ko'rsatib o'tilgan.

Kalit so'zlar: Mediatsiya, huquqiy tizim, nizolarni hal etish, mediator, sud jarayoni, muqobil usullar, huquqiy islohotlar.

MEDIATION INSTITUTE: A NEW STAGE IN THE LEGAL SYSTEM

Abstract. This article provides a general overview of the role and significance of the mediation institute in the legal system. It examines the essence of mediation, its main principles, and its advantages as an alternative method of dispute resolution. The article also highlights the differences between mediation and traditional court proceedings, as well as presents general information about foreign experience and the current state of mediation development in Uzbekistan. Furthermore, the necessity of further developing the mediation institute is substantiated, and its role in improving the efficiency of the legal system is emphasized.

Keywords: Mediation, legal system, dispute resolution, mediator, court proceedings, alternative methods, legal reforms.

Kirish

Bugungi kunda jamiyatda yuzaga kelayotgan huquqiy nizolarni samarali, tezkor va insonparvar usullar orqali hal etish masalasi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. An'anaviy sud tizimi orqali nizolarni ko'rib chiqish ko'p hollarda vaqt va mablag' talab qilishi, shuningdek taraflar o'rtasidagi munosabatlarni yanada keskinlashtirishi mumkin. Shu nuqtai nazardan, muqobil nizolarni hal etish usullari, xususan mediatsiya institutining ahamiyati ortib bormoqda. Mediatsiya bu taraflar o'rtasidagi nizoni mustaqil va betaraf uchinchi shaxs, ya'ni mediator ishtirokida, ixtiyoriy ravishda o'zaro kelishuv asosida hal etish jarayonidir.

Ushbu institut zamonaviy huquqiy tizimning muhim tarkibiy qismi sifatida rivojlanib, ko'plab davlatlarda samarali mexanizm sifatida qo'llanilmoqda. O'zbekistonda ham so'nggi yillarda huquqiy islohotlar doirasida mediatsiya institutini joriy etish va rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Xususan, 2018-yilda qabul qilingan "Mediatsiya to'g'risida"gi Qonun mazkur sohaning huquqiy asoslarini belgilab berdi va uni amaliyotga keng tatbiq etish uchun imkoniyat yaratdi. Bu esa huquqiy tizimni liberallashtirish, sudlar yukini kamaytirish hamda fuqarolarning huquq va manfaatlarini himoya qilishda yangi bosqichni boshlab berdi.

Dolzarbligi

Hozirgi globallashuv va huquqiy munosabatlar murakkablashib borayotgan sharoitda nizolar sonining ortib borishi tabiiy hol hisoblanadi.

An'anaviy sud tartibida nizolarni hal etish esa ko'pincha uzoq vaqt talab qilishi, ortiqcha xarajatlar keltirib chiqarishi hamda taraflar o'rtasidagi munosabatlarning yomonlashuviga olib kelishi mumkin. Shu bois muqobil nizolarni hal etish usullaridan biri bo'lgan mediatsiya institutining ahamiyati tobora ortib bormoqda.

Maqsadi

Mazkur maqolaning asosiy maqsadi mediatsiya institutining mohiyati va ahamiyatini ilmiy jihatdan yoritish, uning huquqiy tizimdagi o'rnini aniqlash hamda O'zbekistonda mediatsiyani rivojlantirish istiqbollarini tahlil qilishdan iborat.

Asosiyq ism

Mediatsiya instituti zamonaviy huquqiy tizimda muqobil nizolarni hal etishning samarali usullaridan biri sifatida shakllangan. U taraflar o'rtasida yuzaga kelgan nizoni suddan tashqari tartibda, uchinchi shaxs mediator yordamida hal etishga qaratilgan jarayondir. Mediator nizoni hal qilmaydi, balki taraflar o'rtasida muloqotni tashkil etib, ularni o'zaro maqbul qarorga olib keladi.

Mediatsiyaning asosiy mohiyati ham aynan taraflarning o'z ixtiyori bilan kelishuvga erishishidir. Ushbu institut ijtimoiy munosabatlarda murosani ta'minlashga xizmat qiladi.

Mediatsiya jarayoni ixtiyoriylik asosida amalga oshiriladi, ya'ni taraflar istagan vaqtda jarayonda ishtirok etish yoki uni to'xtatish huquqiga ega. Nazariy jihatdan mediatsiya konfliktologiya va huquqshunoslik fanlari kesishgan nuqtada rivojlangan. U insonlar o'rtasidagi nizolarni konstruktiv hal etish g'oyasiga asoslanadi. Mediatsiya jamiyatda huquqiy madaniyatni oshirishga ham xizmat qiladi. Ushbu institut orqali taraflar o'zaro hurmat va tushunishga asoslangan yechim topadi. Mediatsiya ko'pincha iqtisodiy, oilaviy va mehnat nizolarida qo'llaniladi. U nizolarni tezkor va kam xarajat bilan hal etish imkonini beradi. Mediatsiya jarayonida maxfiylik ta'minlanadi. Bu esa taraflarga ochiq muloqot qilish imkonini yaratadi.

Mediatsiya institutining nazariy asoslari G'arb davlatlarida shakllangan. Bugungi kunda u xalqaro miqyosda keng qo'llanilmoqda. Mediatsiya huquqiy tizimni liberallashtirishga xizmat qiladi. Shu sababli uning ahamiyati tobora ortib bormoqda.

Mediatsiya instituti ma'lum tamoyillarga asoslanib faoliyat yuritadi. Ushbu tamoyillar uning samaradorligini ta'minlaydi. Birinchi tamoyil ixtiyoriylikdir. Bu degani taraflar mediatsiyada faqat o'z roziligi bilan ishtirok etadi. Ular istalgan paytda jarayonni tark etish huquqiga ega. Ikkinchi muhim tamoyil betaraflikdir. Mediator hech bir taraf manfaatini qo'llab-quvvatlamaydi. U nizoda xolis va adolatli bo'lishi shart. Betaraflik mediatsiya jarayoniga ishonchni oshiradi. Uchinchi tamoyil maxfiylik hisoblanadi. Mediatsiya jarayonida bildirilgan fikrlar oshkor etilmaydi. Bu esa taraflarga erkin fikr bildirish imkonini beradi. Maxfiylik taraflar manfaatini himoya qiladi. Yana bir tamoyil tenglikdir. Taraflar teng huquqlarga ega bo'ladi.

Mediator hech kimga ustunlik bermaydi. Mediatsiya ochiq muloqotga asoslanadi. Ushbu tamoyillar mediatsiyaning samarali ishlashini ta'minlaydi. Tamoyillarga amal qilinishi jarayon natijasiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Mediatsiya jarayoni ishonchga asoslangan bo'ladi. Taraflar o'zaro kelishuvga erishishda faol ishtirok etadi. Bu esa kelishuvning barqarorligini oshiradi. Tamoyillar mediatsiyaning huquqiy asosini mustahkamlaydi. Shu sababli ular muhim ahamiyatga ega.

Mediatsiya va an'anaviy sud jarayoni o'rtasida bir qator muhim farqlar mavjud. Eng avvalo, sud jarayoni majburiy xarakterga ega bo'lsa, mediatsiya ixtiyoriy hisoblanadi.

Sudda qarorni sudya qabul qiladi, mediatsiyada esa qarorni taraflarning o'zi belgilaydi. Bu esa mediatsiyaning asosiy ustunligi hisoblanadi. Sud jarayoni ko'pincha uzoq davom etadi, mediatsiya esa qisqa muddatda yakunlanadi. Shuningdek, sud jarayoni katta xarajat talab qilishi mumkin.

Mediatsiya esa nisbatan arzon hisoblanadi. Sud jarayoni rasmiy tartib-qoidalarga asoslanadi. Mediatsiya esa erkin va moslashuvchan shaklda o'tadi. Sud qarori majburiy kuchga ega bo'ladi. Mediatsiyada esa kelishuv ixtiyoriy ravishda bajariladi. Mediatsiya taraflar o'rtasidagi munosabatlarni saqlab qolishga yordam beradi. Sud jarayoni esa ko'pincha munosabatlarni yomonlashtiradi. Mediatsiya jarayonida maxfiylik ta'minlanadi. Sud jarayoni esa ochiq bo'lishi mumkin. Mediatsiya taraflar manfaatini hisobga oladi. Sud esa qonun asosida qaror chiqaradi.

Mediatsiya jarayonida psixologik omillar ham hisobga olinadi. Bu esa nizoni chuqurroq hal etishga yordam beradi. Shu jihatlar mediatsiyaning ustunligini ko'rsatadi.

Mediatsiya instituti rivojlangan davlatlarda nizolarni hal etishning samarali vositasi sifatida keng qo'llanilmoqda. Ayniqsa, AQSh, Buyuk Britaniya va Yevropa davlatlarida mediatsiya tizimi yuqori darajada rivojlangan. Ushbu davlatlarda mediatsiya sud tizimining muqobil shakli sifatida faol qo'llaniladi. Masalan, AQShda mediatsiya fuqarolik, oilaviy va tijorat nizolarini hal etishda keng tatbiq etilgan. Ko'plab hollarda sudlar ishni ko'rib chiqishdan oldin taraflarga mediatsiyadan foydalanishni tavsiya qiladi. Buyuk Britaniyada ham mediatsiya majburiy bosqich sifatida joriy etilgan holatlar mavjud. Yevropa Ittifoqida esa mediatsiya bo'yicha maxsus direktivalar qabul qilingan. Ushbu hujjatlar mediatsiyani rivojlantirishga xizmat qiladi. Xorijiy tajribada mediatorlarning professional tayyorgarligiga alohida e'tibor qaratiladi. Mediatorlar maxsus sertifikatlash tizimi orqali faoliyat yuritadi. Mediatsiya markazlari keng tarmoq sifatida shakllangan. Ushbu tajriba mediatsiyaning samaradorligini oshiradi. Shuningdek, mediatsiya orqali nizolar tezkor va kam xarajat bilan hal etiladi. Xorijiy mamlakatlarda mediatsiya jamiyatda murosaga asoslangan madaniyatni rivojlantiradi. Bu esa ijtimoiy barqarorlikni ta'minlaydi. Xorijiy tajriba O'zbekiston uchun ham muhim ahamiyatga ega. Uni o'rganish va milliy tizimga moslashtirish zarur hisoblanadi.

O'zbekistonda mediatsiya instituti so'nggi yillarda faol rivojlanmoqda. Ushbu sohaning huquqiy asoslari 2018-yilda qabul qilingan "Mediatsiya to'g'risida"gi Qonun bilan mustahkamlangan. Mazkur qonun mediatsiyaning asosiy prinsiplari, ishtirokchilari va tartibini belgilab berdi. Qonunga ko'ra, mediatsiya fuqarolik, mehnat va oilaviy nizolarni hal etishda qo'llanilishi mumkin. Mediatsiya jarayonida taraflarning huquq va majburiyatlari aniq belgilangan. Mediatorning maqomi ham qonun bilan tartibga solingan. Mediator mustaqil va betaraf bo'lishi shart. O'zbekistonda mediatsiya suddan tashqari nizolarni hal etish usuli sifatida tan olingan. Shu bilan birga, sud jarayonida ham mediatsiyadan foydalanish imkoniyati mavjud.

Mediatsiya kelishuvi qonuniy kuchga ega bo'lishi mumkin. Agar taraflar kelishuvga erishsa, nizoni sudga olib chiqishga ehtiyoj qolmaydi. Bu esa sudlar yukini kamaytiradi.

Mediatsiya institutining rivojlanishi huquqiy islohotlarning muhim qismi hisoblanadi.

Davlat tomonidan mediatsiyani qo'llab-quvvatlash choralari ko'rilmogda. Mediatorlarni tayyorlash tizimi ham yo'lga qo'yilmogda. Shu bilan birga, aholining mediatsiya haqidagi xabardorligini oshirish muhim vazifa bo'lib qolmogda. Huquqiy asoslarning mavjudligi mediatsiyaning samarali ishlashini ta'minlaydi.

Mediatsiya turli sohalarda nizolarni hal etishda keng qo'llaniladi. Eng avvalo, u fuqarolik-huquqiy munosabatlarda samarali vosita hisoblanadi. Shuningdek, oilaviy nizolarni hal etishda mediatsiya muhim ahamiyatga ega. Ajrim, aliment va bolalar tarbiyasi bilan bog'liq masalalarda mediatsiya keng qo'llaniladi. Mehnat nizolarida ham mediatsiya samarali natija beradi. Ish beruvchi va xodim o'rtasidagi kelishmovchiliklar mediatsiya orqali hal etilishi mumkin. Tijorat nizolarida mediatsiya biznes munosabatlarni saqlab qolishga yordam beradi. Bu esa iqtisodiy barqarorlik uchun muhimdir. Mediatsiya jarayoni tezkorligi bilan ajralib turadi. U qisqa muddat ichida natija beradi. Mediatsiya xarajat jihatidan ham qulay hisoblanadi. Sud xarajatlari nisbatan ancha arzon. Mediatsiya taraflar o'rtasida murosani ta'minlaydi. Bu esa kelajakdagi hamkorlik uchun muhimdir. Mediatsiya jarayonida psixologik omillar ham hisobga olinadi. Bu nizoni chuqurroq hal etishga yordam beradi. Mediatsiya ijtimoiy muhitni barqarorlashtiradi. Shuningdek, jamiyatda huquqiy madaniyatni oshiradi. Shu sababli mediatsiyaning amaliy ahamiyati juda katta hisoblanadi.

Mediatsiya instituti zamonaviy huquqiy tizimda bir qator muhim afzalliklarga ega. Avvalo, u nizolarni tezkor hal etish imkonini beradi, bu esa vaqtni tejashga xizmat qiladi. Mediatsiya jarayoni kam xarajat talab qilishi bilan ham ajralib turadi. Shuningdek, u taraflar o'rtasidagi munosabatlarni saqlab qolishga yordam beradi. Mediatsiyada qaror taraflarning o'zaro kelishuvi asosida qabul qilinadi, bu esa uning barqarorligini oshiradi. Jarayonning maxfiyligi esa taraflarga erkin fikr bildirish imkonini beradi. Mediatsiya psixologik jihatdan ham qulay muhit yaratadi.

Biroq, ushbu institut bilan bog'liq ayrim muammolar ham mavjud. Eng asosiy muammolardan biri aholining mediatsiya haqida yetarli ma'lumotga ega emasligidir. Ko'pchilik hali ham sud orqali nizoni hal etishni afzal ko'radi. Mediatorlar sonining yetarli emasligi ham muammo hisoblanadi.

Ba'zi hollarda mediatorlarning malakasi yetarli darajada emasligi kuzatiladi. Mediatsiya natijalarining majburiy ijro mexanizmi har doim ham aniq emas. Shuningdek, huquqiy ong va madaniyatning yetarli darajada rivojlanmaganligi mediatsiya rivojiga to'sqinlik qiladi. Ayrim tashkilotlarda mediatsiyaga nisbatan ishonch hali to'liq shakllanmagan. Ushbu muammolarni bartaraf etish mediatsiyaning samaradorligini oshiradi.

Mediatsiya institutini rivojlantirish zamonaviy huquqiy siyosatning muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Avvalo, aholining mediatsiya haqidagi xabardorligini oshirish zarur. Bu borada targ'ibot va tushuntirish ishlari keng yo'lga qo'yilishi lozim. Mediatorlarni tayyorlash va ularning malakasini oshirish muhim ahamiyatga ega. Maxsus o'quv dasturlari va treninglar tashkil etilishi kerak.

Mediatsiya markazlarini ko'paytirish ham zaruriy choralardan biridir. Qonunchilik bazasini yanada takomillashtirish mediatsiya rivojiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Mediatsiya natijalarining ijrosini ta'minlash mexanizmlarini kuchaytirish lozim. Sud tizimi bilan mediatsiya o'rtasidagi hamkorlikni mustahkamlash muhimdir. Elektron mediatsiya tizimini joriy etish ham istiqbolli yo'nalishlardan biridir. Bu esa masofadan turib nizolarni hal etish imkonini beradi. Xorijiy tajribani o'rganish va uni milliy tizimga moslashtirish zarur.

Mediatsiyani ta'lim tizimiga kiritish orqali huquqiy madaniyatni oshirish mumkin.

Shuningdek, biznes sohasida mediatsiyani keng qo'llash iqtisodiy rivojlanishga xizmat qiladi. Ushbu chora-tadbirlar mediatsiyaning yanada rivojlanishiga zamin yaratadi.

Muhokama

Mediatsiya instituti zamonaviy huquqiy tizimda muqobil nizolarni hal etishning samarali vositasi sifatida tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Yuqoridagi tahlillardan ko‘rinib turibdiki, mediatsiya nafaqat nizolarni tezkor va kam xarajat bilan hal etish imkonini beradi, balki taraflar o‘rtasidagi ijtimoiy va iqtisodiy munosabatlarni saqlab qolishga ham xizmat qiladi. Ayniqsa, mediatsiyaning ixtiyoriylik, betaraflik va maxfiylik tamoyillariga asoslanishi uni an’anaviy sud jarayonidan tubdan farqlaydi.

Xorijiy davlatlar tajribasi shuni ko‘rsatadiki, mediatsiya tizimini keng joriy etish sud organlari yuklamasini sezilarli darajada kamaytiradi hamda jamiyatda murosaga asoslangan huquqiy madaniyatni shakllantiradi. O‘zbekistonda ham mediatsiya instituti qisqa vaqt ichida huquqiy tizimning muhim elementiga aylanish yo‘lida rivojlanmoqda. Biroq, ushbu sohada ayrim muammolar, xususan, aholining yetarli darajada xabardor emasligi, mediatorlar malakasining turlicha darajada ekanligi va mediatsiya natijalarining ijrosi bilan bog‘liq masalalar mavjudligi kuzatiladi. Shu bois mediatsiyani yanada rivojlantirish uchun kompleks yondashuv zarur bo‘lib, u nafaqat qonunchilikni takomillashtirishni, balki amaliy mexanizmlarni ham mustahkamlashni talab etadi. Mediatsiya institutining samarali faoliyat yuritishi huquqiy tizimning demokratlashuvi va insonparvarlashuviga xizmat qiladi.

Natijalar

Mazkur tadqiqot natijasida mediatsiya institutining zamonaviy huquqiy tizimdagi o‘rni va ahamiyati har tomonlama tahlil qilindi. Olib borilgan ilmiy izlanishlar shuni ko‘rsatdiki, mediatsiya nizolarni hal etishda samarali, tezkor va iqtisodiy jihatdan qulay mexanizm hisoblanadi. Tadqiqot davomida mediatsiyaning asosiy tamoyillari ixtiyoriylik, betaraflik va maxfiylik uning muvaffaqiyatli qo‘llanilishida muhim omil ekanligi aniqlandi. Shuningdek, mediatsiyaning an’anaviy sud jarayoniga nisbatan ustun jihatlari asoslab berildi. Xorijiy davlatlar tajribasini o‘rganish natijasida mediatsiya institutining rivojlanishi bevosita huquqiy tizim samaradorligini oshirish bilan bog‘liqligi isbotlandi. O‘zbekistonda mediatsiya institutining huquqiy asoslari shakllanganligi va uni amaliyotga joriy etish bo‘yicha muayyan ishlar amalga oshirilayotgani qayd etildi. Shu bilan birga, mediatsiya rivojiga to‘sqinlik qilayotgan ayrim muammolar xususan, aholining yetarli darajada xabardor emasligi, mediatorlar malakasining turlicha ekanligi va amaliy mexanizmlarning to‘liq shakllanmaganligi aniqlab berildi. Tadqiqot natijasida mediatsiyani rivojlantirish bo‘yicha bir qator ilmiy asoslangan takliflar ishlab chiqildi.

Jumladan, mediatsiya bo‘yicha targ‘ibot ishlarini kuchaytirish, mediatorlarni tayyorlash va ularning malakasini oshirish tizimini takomillashtirish, mediatsiya markazlari faoliyatini kengaytirish hamda qonunchilikni yanada rivojlantirish zarurligi asoslab berildi. Ushbu natijalar mediatsiya institutining huquqiy tizimdagi rolini mustahkamlashga va uning samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, mediatsiya instituti zamonaviy huquqiy tizimda muhim o‘rin tutuvchi, nizolarni tinch yo‘l bilan hal etishga xizmat qiluvchi samarali mexanizm hisoblanadi. U sud tizimiga muqobil bo‘lib, nizolarni tezkor, kam xarajat va o‘zaro manfaatli kelishuv asosida hal etish imkonini beradi. Mediatsiya taraflar o‘rtasidagi munosabatlarni saqlab qolish, ijtimoiy barqarorlikni ta‘minlash hamda huquqiy madaniyatni oshirishda muhim rol o‘ynaydi.

O‘zbekistonda mediatsiya institutining huquqiy asoslari yaratilgan bo‘lib, uni amaliyotga keng joriy etish uchun zarur shart-sharoitlar mavjud. Kelgusida mediatsiyani rivojlantirish uchun aholining huquqiy savodxonligini oshirish, mediatorlar tayyorlash tizimini takomillashtirish, qonunchilikni yanada rivojlantirish va mediatsiyani turli sohalarda keng qo‘llash muhim ahamiyatga ega. Shu orqali mediatsiya instituti mamlakat huquqiy tizimining ajralmas qismiga aylanib, uning samaradorligini yanada oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abduqodirov B. Mediatsiya: nazariya va amaliyot. – Toshkent: Adolat, 2021.
2. Karimov A. O‘zbekistonda mediatsiya institutining rivojlanish tendensiyalari. – Toshkent, 2022.
3. Xolmo‘minov J. Huquqiy nizolarni mediatsiya orqali hal etish mexanizmlari. – Toshkent, 2021.
4. Menkel-Meadow C., Schneider A., Love L. Mediation: Practice, Policy, and Ethics. – New York, 2020.
5. Alexander N., Singh A. International and Comparative Mediation. – Alphen aan den Rijn, 2021.
6. Abduqodirov B. O‘zbekistonda mediatsiya institutining rivojlanish istiqbollari // Huquq va burch. – 2021. – №3. – B. 45–50.
7. Karimov A. Mediatsiya – nizolarni hal etishning samarali usuli sifatida // Yuridik fanlar axborotnomasi. – 2022. – №2. – B. 60–66.
8. Xolmo‘minov J. Fuqarolik nizolarini mediatsiya orqali hal etish muammolari // Adolat. – 2021. – №4. – B. 28–33.
9. Raximov D. O‘zbekistonda mediatsiya tizimini takomillashtirish masalalari // Davlat va huquq. – 2023. – №1. – B. 72–78.
10. Ismoilov S. Mediatsiyaning huquqiy tabiati va ahamiyati // Yurisprudensiya. – 2020. – №5. – B. 39–44.
11. Menkel-Meadow C. The Future of Mediation: New Trends and Challenges // Journal of Dispute Resolution. – 2020. – №1. – P. 15–30.
12. Alexander N. Mediation in a Globalizing World // International Journal of Law. – 2021. – Vol. 12. – P. 101–110.